

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

VII. BIND

AARHUS AMT · VEJLE AMT

KØBENHAVN 1926

G. E. C. GADS FORLAG

(FREDERIK GAD)

Gl.-Aarhus Amts 1. Folketingskr., 2. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 258. Lægd. Kirken er selvejende.

Den meget lille Kirke bestaar af Kor og Skib samt Vaabenhus mod N. Kor og Skib er vistnok opf. i 14. Aarh., af raa Granit med indblandede Munkesten. Begge Døre (Syddøren tilmuret) og eet Vindue er bevarede. Skibets Vestgavl er ombygget 1772 af smaa Mursten, og samtidig skal Vaabenhuset, af raa Granit og smaa Mursten, være tilføjet. Skibet har fladt Loft, Koret en sentgotisk Hvælving. Altertavle i Renaissancestil fra 1625; ved en Istandsættelse 1912 er fremdraget det oprindelige Midfelt med Nadverordene (sign. af Maleren IHM). Messingalterstagerne er skænkede 1660 af Henr. Mund til Serreslevgd. og Hustru, ifl. Sagnet paa Grund af et i Havsnød givet Løfte. Stor romansk Granitfont med Menneskefigurer og flyvende Fugle. Moderne Prædikestol. Gravsten over Sognepræst Peder Simonsen (c. 1600), over Just Rosenmeier, † 1725, og Hustru, samt over Jørgen Andersen, † 1780 (de to sidstn. Sten paa Kirkegaarden).

Alrø og Endelave gav Fr. III 1661 i Faddergave til Niels Banners († 1668) to Sønner. Ved Aar 1700 ejedes det meste af Øen af Westphaleren Just Rosenmeier, fra hvis mange Børn Øens indfødte Befolkning skal nedstamme.

Oldsager af Flint er ikke sjældent fundne paa Øen, hvor der ogsaa vides at have været en anselig Langdysse, *Arunes Grav*, forlængst sløjft.

Alrø var allerede 1555 et eget Sogn; 1595 fik Præsten Lov at nyde Sognets Kongetiende indtil videre, da Kaldet var meget ringe.

Hjlemslev Herred.

Sognene: Skanderup, Stilling, Frue-Ring, Vitved, Blegind, Sønder-Horning, Adslev, Mesing, Dover, Veng.

1610

Hjlemslev Herred grænser mod Ø. til Hads og Ning Hrd., mod N. til Framlev og Gern Hrd., mod V. til Tyrsting Hrd. og mod S. til Vore Hrd. Den største Udstrækning fra V. til Ø er c. 20 km, fra N. til S. højst 11 km. Herredet hører til Jyllands Højdeparti og har en bølgeformet Overflade med mange Bakker og Dalstrøg; højeste Punkt er Ørnekol, 130 m. Det har Affald til alle Sider og har Udseende som en Ø, idet det ved Udkanterne er omgivet af Søer og Vandløb; saaledes hører mod S. en Del af Skanderborg- og Mossø til det, paa et Stykke af Vestgrænsen løber Gudena, ved Nordgrænsen ligger Knud- og Ravnsø og i den østlige Del Stilling-Solbjerg Sø; ved Nordøstgrænsen løber Aarhus Aa. Jorderne er overvejende sandede, men Leret optræder dels pletvis, dels mere sammenhængende, særlig mod Ø. og i Midten, hvor derfor Frugtbarheden er større. Det hører til Gl.-Skanderborg Amts bedre Herreder (ved Matr. gnmstl. 17³/₄ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Der findes et ikke ubetydeligt Skovareal (1919: 1845 ha). Det saml. Areal udgør 19,492 ha (c. 195 km²), deraf Vandar. 1850 ha. Ager og Engs Hartk. samt det halv. Skovskylshrtk. udgjorde $\frac{1}{2}$ 1905 1770 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1921 9765 (1801: 4312, 1850: 6386, 1901: 8217). I Hrd. ligger Købstaden Skanderborg. I gejstl. Hens. udgør Hrd. med Gern Hrd. og Købstæderne Skanderborg og Silkeborg eet Provsti, Hjlemslev og Gern Hrd.s Provsti.

Herredet, i Vald. Jrdb.: *Hjalmæslefhæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere kom det under Skanderborg Len og fra 1660 under Skanderborg Amt; se videre p. 6.

Som de andre Hrd. i Amtet er H. Hrd. fattigt paa Minder om Landets tidligste Bebyggelse. Pletvis er i Nærheden af Søerne fundet mindre Affaldslag fra Stenalderen, snarest fra dens yngre Perioder, og heller ikke af store Stengrave har der i Hrd. været mange; der kendes i alt kun c. en halv Snæs. En tidligere ret anselig, tokamret Langdysse laa NV. for Vrold By i Skanderup S., en anden Langdysse med to Kamre, hvis ene Kammer nu er fredlyst, findes SØ. for Veng. Andre Dyssekamre kendes i Nærheden af Alken By, Dover S. Af runde Jordhøje har der derimod været et ret stort Antal, c. 300. Med Hensyn til Fordelingen viser det sig, at Hrd.s nordlige Del gennemgaaende har været fattigt paa Høje, hvorimod den sydlige er ret rig; særlig gælder det om Dover Sogn, der synes at have dannet Kærnen i Hrd.s Bebyggelse i Oldtiden, idet c. 180 Mindesmærker er paaviste her; Højene optræder ofte i store Samlinger, der strækker sig ind i Nabsognene mod Ø. Oldtidsmindesmærkernes Bevaringstilstand er gennemgaaende ringe; kun 17 Høje, alle i Dover S., har kunnet fredlyses, medens de øvrige er sløjfede eller forstyrrede. Fund er fremdraget i adskillige af dem og viser, at et ikke ringe Antal gaar tilbage til Stenalderen, idet de har givet Fund af Enkelgrave; Hovedmængden synes dog snarest at stamme fra Broncealderen. Ogsaa Gravfund fra Jernalderen er hyppigt kommen for Dagen dels under Markflade, dels i Høje; derimod er der ikke her som i de andre Hrd. fundet store Gravpladser fra den romerske Periode. Ved Gesing i Frue-Ring Sogn er undersøgt en betydelig Boplads fra Jernalderen.

Litt.: Indberetning til Nationalmuseet om den antikvar. Undersøgelse af Hjlemslev Hrd., ved H. A. Kjær og Carl Fredstrup 1897 (Manusk.). — Chr. Heilskov, H. Hrd. i Aarh. Stifts Aarb. 1920 ff.

Skanderup Sogn (S.-Stilling Km.), Anneks til Skanderborg Købstad, hvis Jorder deler Sognet i 3 Dele (en østl., nordl. og vestl.), omgives af disse Jorder, det andet Anneks Stilling, Vitved og Frue-Ring Sogne, fra hvilket sidste det delvis skilles ved Holtsbæk, Vore Hrd. (Taaning S.), fra hvilket det skilles ved Taaning Aa, Dover S., fra hvilket det delvis skilles ved Illerup Aa, Veng S. samt Mesing S., fra hvilket det delvis skilles ved Illerup Aa. Kirken ligger c. 1 km N. for Skanderborg paa dennes Markjorder. De højtliggende, overvejende bakkede Jorder (i den østl. Del Sognets højeste Punkt 121 m, Nonnebjærg, 85 m; i den vestl. Del Brokhøj, 76 m) er for det meste mulderede med Lerunderlag, i den vestl. Del dog mere sandede med Sandunderlag. En Del Skov (Dyrehave (1664 Dyrhauffuen), der er Lystskov for Skanderborg (se p. 139), Fennelund Sk. (1520 Findal), Fuglsang Sk.). Til Sognet, der er rigt paa Aaer og mindre Vandløb, hører en Del (421 ha) af *Skanderborg Sø*, se p. 132, og 185 ha af den 1689 ha store *Mossø* (c. 1300 Mosio, 1324 Mosziø), hvilke forbindes ved *Taaning Aa*, samt 31 ha af den 397 ha store *Stilling-Solbjerg Sø*. I Skanderborg Sø ligger Øerne *Kalvø* (3,9 ha) og *Abeleø* (2,4 ha). Langs Aaerne Engstrækninger; i Sognets vestl.

Del Vestermose. Gennem Sognet gaar Landevejene fra Skanderborg til Aarhus, Silkeborg og Viborg, Horsens og Hem samt den østjyske Længdebane og Skanderborg-Skern Banen.

Befolkning i 1921: 1937 (1801: 693, 1850: 1087, 1901: 1455), boende i 450 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 331 Td.; 70 Gde med 294 og 148 Hse med 37 Td. Hartk., samt 16 jordløse Hse. Ejds. (1924): 6687, deraf Jordv.: 2968. Areal: 3861 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 48 ha, Rug 162, Byg 204, Havre 534, Blands. til Modenhed 134, Kartofler 107, Foderroer 368; Brak udgjorde 109 ha, Grøn-foder og Græsning 946, Haver o. l. 73, Tørvemoser 15, Skov 243, Heder og Lyng-bakker 4, Vandar. 716. Kreaturhold (1924): 439 Heste, 2369 Stk. Hornkv. (deraf 1228 Køer), 31 Geder, 68 Faar, 2971 Svin.

Skanderup (1284 Skandthorp) *Kirke*, ved Aarhusvejen og nær ved Skanderborg Sø, ligger paa Skanderborg Købstadsjorder, medens omvendt Skanderborg Kirke ligger i Skanderup Sogn (se p. 132). I Sognet Byerne: *Forlev* (1377 Forluff, 1610 Fwolløff) med Skole (opført 1924, Arkitekt Klemann, Aarhus, Opiørelses-sum 38,000 Kr.), Brugsforening og Vandmølle; *Vrold* (1231 Wraghælde, 1610 Wrollde) med Skole (opf. 1860), Forsamlingshus og Brugsforen.; *Gram* (1610 Gramb) med Skole, Forsamlingshus og Kbmshdl. *Skanderborg Jærnbane*station (se p. 138) med det omgivende Banegaardskvarter (Forstad til Skanderborg, kaldet *Hestehaven*) — $\frac{1}{2}$ 1921: 148 Gde og Hse med 574 Indb. — med Forskole (opf. 1924, Arkt. Klemann, Aarhus), hvori findes Administrationslokaler for Skanderup-Stillings Km., Hotel, Andelsmejeri (Nonnebjerg, opr. 1882 som Fællesm., fra 1896 Andelsm.), Frø- og Foderstofpakhuse, Kbmshdlr. m. m., en Del Villabebyggelse. Saml. af Gde og Hse: *Skanderborg Ladegaarde* og *Hømose* med Skole og Mejeri (opr. som Andelsm., 1919 overgaaet til Fællesm.). *Remmerhuse, Gram Huse*. Gaarde: *Forlevgaard*: 14,4 Td. H., Ejds. 152, Jordv. 108; c. 103 ha, deraf Ager 72, Eng 11, Skov 17; *Mallinggaard*: 13,4 Td. H., Ejds. 130, Jordv. 89; c. 88 ha, deraf Ager 70, Eng 6, Skov 6, Mose 1; *Vederslund*: 11,8 Td. H., Ejds. 134, Jordv. 91; c. 97 ha, deraf Ager 77, Eng 8, Skov 11; *Skanderborg Ladegaard* (1664 Schanderborig Ladegaard): 11,0 Td. H., Ejds. 100, Jordv. 70; c. 56 ha, deraf Ager 44, Eng 8, Skov 2, Mose 1 (1 Hus); *Christineborg*: 10,6 Td. H., Ejds. 100, Jordv. 68; c. 70 ha, deraf Ager 48, Eng 12, Skov 7, Mose 1; *Sølund* (se p. 139): 4,5 Td. H., Ejds. 243, deraf Skoven 90, Jordv. 85, deraf Skoven 32; c. 179 ha, deraf Ager 46, Skov 87, Sø 44; *Edelsborg, Legaardslyst, Østergd., Justenborg, Raslund, Amalieborg, Fredensborg, Holtskovgd.* (1231 Holte, 1664 Holdtschouff), *Godthaab* (Jyske Landboforeningers Forsøgsgaard), *Møgelkærgd., Stensgd., m. fl. Skvætmølle* (1610 Skuettmølle): 11,2 Td. H., Ejds. 105, Jordv. 83; c. 84 ha, deraf Ager 62, Eng 2, Skov 17; *Fuldbro Mølle* (ogsaa kaldet Fuldborg M.; 1485 Fulbro, 1610 Fuldbromølle; delvis i Taaning Sogn): 3,9 Td. H., Ejds. 200, Jordv. 40; c. 79 ha, deraf Ager 16, Eng 12, Skov 44, Mose 2.

Skanderup S., een Sognekommune med Stilling S., i gejstlig Henseende Anneks til Skanderborg Kbst., har Tingsted i Skanderborg og hører under Retskr. Skanderborg Kbst. m. m., Politikr. Silkeborg Kbst. m. m., Skanderborg Amtstuedistr., Skanderborg Læge-, Skatte- og Vurderingskr., Gl.-Skanderborg Amts 2. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 189., 190. og 191. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Apsis, Kor og Skib samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret med Apsiden og Skibets østre Del er fra romansk Tid, af Fraadsten, men senere meget ombyggede med Mursten. Den mere end halvrunde Apsis, paa Sokkel med Skraakant, er smykket med Pilastre, foroven forbundne med Rundbuer, og 3 smaa runde Lysaabninger. I sentgotisk Tid forlængedes Skibet mod V. af Munkesten; dernæst tilbyggedes

af samme Materiale Taarnet, der har et 1741 opf. løjformet Spir, og Vaabnhuset (det udgjorde en Fløj af Kirken, indtil Skanderborg fik sin egen Kirke, se p. 132, og er nu Materialhus; Indgang i Taarnet), begge i gotisk Stil, og Skibet fik Krydshvælvinger, Koret Tøndehvælv. (Apsis har Halvkuppelhvælv.). I en Synsforretn. 1646 omtales Kirken som meget brøstfældig, men en Plan om at bygge Korsarme blev opgivet (se Ring Kloster). Aar 1849 blev den istandsat, da den havde lidt meget under Fjendens Ophold. Altertavle fra 1650 i Barokstil (af Peder Jensen Koldings Skole) med et nyere Maleri (Jesus og Marie Magdalene, Kopi; det gamle Billede (Nadveren) hænger bag paa Tavlen). Rigt udskaaren Prædikestol fra 1653 i samme Stil, skænket af nedennævnte Cl. Clemensen. Romansk Granitfont. I Skibet en Malmlysekrone og 3 store Epitafier over Amtsskriver Clemensen Fischer, † 16 . . (med Snitværksramme af Peder Jensen Kolding), Regimentsskriver Peder Borum, † 16 . . (med Portrætmaleri i rig Bruskarok-

Skanderup Kirke.

ramme), og Regimentsskriver Christen Knudsen Gyberg, † 1740, der har skænket den ene Klokke 1735. Den anden Klokke, med Indskr. i Minuskler, er fra 15. Aarh. (Uldall, Kirkeklokker p. 161). I Taarnrummet, der er Forhal, er indmuret en Ligsten (udslidt) med Bill. af en Mand og to Kvinder. I nordl. Kirkemur en Ligsten over Generalkrigs-kommissær Joh. E. E. Schmidt, † 1774. (Om Bygningen se Helms, Tufstenskirker, p. 111).

Da Skanderborg Rytterdistrikt solgtes 1767, blev *Skanderborg Slots Ladegaard* i flere Parceller afhændet for 48,365 Rd. Blandt de nye Gde, der da opstod, var *Edelsborg* (se ndfr.) og *Mallinggaard*. Denne (Skanderborg Ladegd. Nr. 3 eller Skanderborg østre Ladegd.) tilhørte Borgmester i Viborg Peder Pedersen Malling († 1779), hvis Enke Charl. Hilleborg Storm († 1801) 1780 solgte den (9 Td. H.) for 6450 Rd. til Gæstgiver Johs. Møller Flechtner af Kbhvn. († 1793), hvis Søn Student Knud Ludv. F. († 1807) afhændede den 1803 til Postmester Sør. Jespersen i Skanderborg († 1829), hvis Enke Soph. Magdal. f. Schmidt († 1858) solgte den til Prokur. Jens Schougaard (forh. til Louisendal i Aars Hrd., † 1848), som 1840 afhændede den til Ex. jur. Chr. Fr. J. Risom (sen. til Skaarupgd.), fra hvem den s. A. kom til et Aktieselskab. 1845 tilhørte den (14 Td. H.) Ludv. Warburg († 1854) og 1857 (16¹/₂ Td. H.) Kammerrd. Rasmussen, som s. A. fraskilte nogle Parceller og 1867 solgte M. og Vester Ml. for 116,000 Rd. til Cand. phil. H. P. A. Siboni (sen. til Testrupgd.); 1869 tilhørte den Chri. L. Walthers († 1884), som 1882 solgte den (23 Td. H.) for 200,000 Kr. til Poul Langballe, † 1901,

hvis Enke Cecilie f. Thomsen († 1908) s. A. afhændede den for 165,000 Kr. til Th. V. Neergaard († 1926), der 1913 solgte den for 199,000 Kr. til Partikulier Bech i Horsens. S. Aar solgtes den af J. Munkedal til J. A. Sørensen, som bortsolgte en Del Jord og 1916 afhændede den (13½ Td. H.) for 180,000 Kr. til N. Krarup. Fra 1917 tilhørte den A. P. M. Eriksen og fra 1918 And. Cappel, der 1924 solgte den for 225,000 Kr. til Chr. Højgaard. — Hovedbygningen, af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist, er opf. ved Midden af 19. Aarh.

Edelsborg eller Gden Nr. 1 af Skanderborg Ladegd. solgte Kmhr. M. P. O. Rosenørn

Skanderup Kirkes Indre.

til Katholm (g. m. Edel Ben. v. Pentz) 1806 til P. J. Fønss († 1807, forh. til Petersholm ved Vejle), hvis Enke Anne Margr. f. Bang († 1829) derefter ejede den. Senere tilhørte E. deres Svigerson Prokur. A. T. Warthoe († 1859) og 1834 kgl. Godsinspektør Justitsrd. J. H. Bindesbøll († 1852), P. U. E. Tøttrup († 1862) og 1863 Rasm. Schmidt (forh. til Møllerup), † 1866, hvorefter Gden 1867 solgtes for 33,700 Rd. til Amtsrevisor C. T. Herschend, som forøgede dens Tilliggende; 1894 afhændedes den for 65,000 Kr. til Etatsrd. A. T. H. Mourier-Petersen (forh. til Holbækgd., † 1912), hvis Enke 1912 solgte den til Ejendomshandler Bech i Horsens. Derefter har den tilhørt C. E. Lorentzen († 1917) og Sermann.

Vederslund blev 1837 af Buch solgt til Forp. paa Viskum A. Hulbech († 1847) og tilhørte 1845 F. V. Strange († 1891), som 1874 solgte den for 54,000 Rd. til Forp. A. N. F. Thomsen, der 1897 afhændede den for 77,000 Kr. til Forp. Koch, fra

hvem den 1901 kom til Gross. N. Fischer, som 1904 solgte den (12 Td. H.) for 90,000 Kr. til J. Chr. Jensen.

Om Gaarden *Sølund*, der tilligemed Skanderborg Dyrehave 1885 købtes af Skanderborg Kommune for 120,000 Kr., se p. 139.

Fuldbrø Mølle blev erhvervet af Kronen paa Valdemar Atterdags Tid; ved Auktionen 1767 købte Fæsteren Peder Jørgensen den til Selvejendom for 3614 Rd. S. Jørgensen, der købte den 1898, oparbejdede en betydelig Virksomhed (Træskæreri, Handelsmølle, Aalefiskeri), byggede Stuehus og Pakhus m. m. Hans Svigerson Chr. E. Jensen ejer den nu. — Ved *Fuldbrø Mølle* fanges aarlig i Aalekiste 5-6000 kg Aal; i Mossø, væsentligst paa Kroge og i Ruser, 4-5000 kg Aal og desuden 500 kg Gedder, 4000 kg Aborrrer, 4000 kg Brasen, 2000 kg Skaller, 3-400 kg Knude og c. 20 kg Sandart. Om Fiskeriet i Skanderborg Sø se p. 140.

Den 1840 anl. *Forlev Nymølle* blev en Aarrække drevet som Stampe- og Oliemølle (fremstillede Oliekager), blev senere Kornmølle og nedlagdes kort efter 1900. *Illerup Mølle* nedlagdes 1579.

Munke Abildgaard, et Enemærke paa Forlev Mark, nævnes 1496 som tilhørende Øm Kloster. Det omtales endnu 1547. — 1664 nævnes *Hadborg*, og 1688 *Hadborg Jord*, og 1664 „Eschebech broe“.

En By *Nyby* i Sognet nedlagdes 1573, og dens Jorder lagdes da ind under Skanderborg Ladegaard. Til Erstatning for Byens Tiende fik Sognepræsten Kronens Part af Tienden af Gram. — Om *Skanderup By* se p. 141. — Ifl. Kongebrev af 1573 skulde Kronens Gods i Frue-Ring, Vitved, Veng, Skanderup og Illerup Sogne samt Svejstrup og Bjedstrup være et eget Birk, *Skanderup Birk*, der dog ophævedes 1687. Endvidere omtales 1544-47 et *Vrold Birk*.

Et lille Højdedrag Ø. for Skanderborg Sø, *Nonnebjerget*, 85 m, blev tidl. antaget for det Sted, hvor Niels Ebbesen faldt $\frac{2}{11}$ 1340. Sandsynligvis (se M. H. Rosenørn, Greve Gert og Niels Ebbesen, 2. Del, Kbh. 1901, p. 110 og 196) har Kampen dog staaet mellem Skanderborg Ladegaard og Skanderup Kirke ved Søens Nordvestkyst paa *Manbjærget*. Udenfor Skanderup Kirkegaardsmur fandtes 1921 en stor Fællesgrav, hvori Skeletterne laa Side om Side i 3 Lag i en Længde af 25 m, samt 2 Hesteskeletter, og man har antaget, at det skulde være de i dette Slag faldne Krigere, som var blevet jordet her.

I Vrold har der været en Kirke, endnu nævnt 1524, som efter Reformationen ikke blev brugt længere; men endnu 1585 stod Taarnet og noget Murværk, som Fr. II da skænkede til Niels Skram til Urup til Hjælp til Forbedring af hans Kirke ved Urup (?: Østbirk Kirke). Kirken har ligget mod NØ. i Byen, hvor Pladsen endnu ses; der er fundet formentlige Murfundamenter og Skeletter.

Ved Skvætmølle er der en fordom hellig Kilde, der har været søgt Valborg og Skt. Hans Aften endnu i 2. Halvdel af 19. Aarh. Ved Kilden stod et Pengeblok, og Indtægten ved Besøgene tilfaldt Møllersvenden, der holdt Kilden i Stand; Bassinet er nu omgivet af en Træramme.

En Byskraa for Vrold fra 1662 er trykt i Bjerge og Søegaard, Dske Vider og Vedt. II p. 381 flg.

Af jordfaste Oldtidsmindesmærker kendes henved 25. NV. for Vrold By ses en nu stærkt forstyrret, men oprindelig ganske anselig tokamret Langdyssse. De øvrige Mindesmærker er runde Jordhøje, nu dog for Størstedelen sløjfede eller stærkt ødelagte ved Gravninger. Fund fra Sten- og Bronzealder er gjort i enkelte af dem. Fra Jernalderen kendes et mindre Antal Urnegrave fremdragne under flad Mark samt enkelte Fund af Lerkar fra Moser.

Litt.: Chr. Heilskov, Hjelmslev Hrd., i Aarh. Stifts Aarb. 1920 og 1921.

Stilling Sogn (*Skanderup-S. Km.*), Anneks til Skanderborg Købstad, fra hvis Jorder det skilles ved den østl. Del af det andet Anneks Skanderup, omgives af dette og Vitved Sogn, fra hvilket det skilles ved Stilling-Solbjerg Sø (se p. 275), S.-Hørning, Adslev og Mesing Sogne. Kirken ligger c. 6 km NØ. for Skanderborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Galgehøj, 87 m; Stilling Trehøje, 78 m) er mod Ø. mulderede med Lerunderlag, mod V. sandede. Lidt Skov ved Vestgrænsen og paa Højdedragene ved Stilling-Solbjerg Sø (Rødkol); sidstnævnte er et søgt Udflugtssted. Gennem Sognet gaar Landevejene fra Skanderborg til Aarhus og Randers samt den østjyske Længdebane.

Befolkning i 1921: 675 (1801: 175, 1850: 231, 1901: 425), boende i 161 Gde og Hse. Det saml. **Hartk.** (1905): 55 Td.; 16 Gde med 46 og 52 Hse med 9 Td. Hartk., samt 20 jordløse Hse. **Ejdsk.** (1924): 1753, deraf **Jordv.:** 595. **Areal:** 626 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 17 ha, Rug 36, Byg 44, Havre 112, Blands. til Modenhed 33, Kartofler 17, Foderroer 64; Brak udgjorde 22 ha, Grønfoeder og Græsning 142, Haver o. l. 10, Tørvemoser 7, Skov 29, Vandar. 53. **Kreaturhold** (1924): 103 Heste, 451 Stk. Hornkv. (deraf 244 Køer), 15 Geder, 17 Faar, 491 Svin.

I Sognet Byen *Stilling* (1347 *Stillingherith* (!), 1486 *Stillingh*), ved Landevejen og Stilling Sø, med Kirke, Skole (opf. 1910), Vandværk (priv., anl. 1921), Afholdshotel, Ml., Andelsmejeri (Alhøj, opr. 1887, Beboelsen opf. 1912), Kalkbrænderi,

Cementvarefabr., A/S Stilling Teglværk (c. 20 Arb.; aarl. Prod. c. 1,5 Mill. Sten), Lyngshøj Teglværk (aarl. Prod. c. 1,5 Mill. Sten), Savskæreri, Brugsforen., 3 Kbmshdlr. m. m., Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp.

Stilling S., een Sognekommune med Skanderup S., i gejstlig Henseende forenet med dette og Skanderborg Kbst., har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som Skanderup S., samt 4. Udskrivningskr.' 192. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt Vaabenhus mod S. De oprindl. Mure er af Granitkvadre paa Skraakantsokkel. Begge Døre, med Tympana med Dyrefigurer, er bevarede (Nordøren tilmuret; se Aarb. f. n. Oldk. 1896, p. 230); de ældste Vinduer er delvis genaabnede. 1886 ombyggedes Skibets Vestende og fik et lille Spir.

Stilling Kirke.

og Vaabenhuset opførtes i romansk Stil af røde Mursten, i Stedet for det ældre (Arkt.: F. Uldall). Kirkens Indre er sentgotisk hvælvet; paa Skibets østligste Hvælvingskappe er malet Aarhusbispens Niels Clausen Skades Vaaben. Ny Altertavle med et Maleri (Opstandelsen). Alterkalk, forfærdiget 1519 paa Foranstaltning af Priorissen Maren Christiernsdatter til Brug ved Jmfr. Marias Alter i Ring Kloster og af Kongen skænket til Stilling 1593. Romansk Granitfont med Dobbeltløver. Ny Prædikestol (den gl. blev ødelagt af Tyskerne i 1849). Stolestader fra 1583. I Skibets Vestende Pulpitur med Orgel. I Koret Epitafium, opsat 1760 af Provst Chr. Jensen Høgh, † 1760, over Hustru og 5 Børn. Over Korbuen et sentkatolsk Krucifiks.

Kun en halv Snes Gravhøje kendes i Sognet, de fleste dog nu overpløjede eller sløjfede, saaledes *Bavnehøj* og *Stilling Trehøje*. *Alhøj* og *Tippethøj* er endnu ganske anseelige, men noget omdannede.

I Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at efter den dav. Stilling-Præsts Død skulde Sognet være Anneks til Skanderup, hvilket indtraf senest 1567.

Litt.: Chr. Heilskov, Hjelmlev Hrd., i Aarb. Stifts Aarb. 1925.

Frue-Ring Sogn (*F.-R.-Vitved Km.*), der bestaar af en nordl. og en mindre sydl. Del, adskilte ved Hylke Sogn i Vore Hrd., omgives af Annekset Vitved, Skanderup Sogn (østl. Del), fra hvilket det delvis skilles ved Holtsbæk, Skander-

borg Sø, hvoraf 67 ha regnes til Sognet, Vore Hrd. (Hylke og Vedslet S.), fra hvilket det paa en mindre Strækning skilles ved Hedemølle Aa, og Hads Hrd. (Torrild og Hvilsted S.). Kirken ligger c. 4 km Ø. for Skanderborg. De højtliggende, bakkede Jorder (Løddenhøj, 122 m) er sandmuddede, kolde med Lerunderlag, blandede med Sand. En Del Skov (Fredsk., Hedesk., Sparkærhoved, Lillehoved). I Sognets sydl. Del, særlig ved Gesing Aa, Eng- og Mosestrækninger. Vestermølle (med Sommerrestauration) ved Skanderborg Sø er et af Skanderborgs Beboere meget søgt Udflugtssted. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Horsens.

Befolkning i 1921: 1177 (1801: 658, 1850: 1015, 1901: 1098), boende i 272 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 287 Td.; 76 Gde med 249 og 140 Hse med 38 Td. Hartk., samt 31 jordløse Hse. Ejdsrk. (1924): 3997, deraf Jordv.: 2068. **Areal:** 2526 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 25 ha, Rug 135, Byg 210, Havre 446, Blands. til Modenhed 142, Kartofler 48, Foderroer 347; Brak udgjorde 85 ha, Grønfoder og Græsning 733, Haver o. l. 25, Tørvemoser 8, Skov 173, Heder og Lyngbakker 2, Vandar. 82. **Kreaturhold** (1924): 407 Heste, 2267 Stk. Hornkv. (deraf 1236 Køer), 38 Geder, 70 Faar, 3012 Svin.

I Sognet **Byer** ne: *Frue-Ring* (1520 Ringh, 1664 Fruering) med Kirke, Præstegd., Skole (opf. 1913), Forskole (opf. 1916) og Kbmshdl.; *Virring* (1311 Werringh)

— Dele af den hedder *Nedergaarde*,

Lille-Virring, *Virring Hede* — med Skole

(opf. 1901), Forskole, Forsamlingshus (opf.

1896), Frue-Ring og Vitved Sognes Spare-

og Laanekasse (opr. 1872; $\frac{31}{3}$ 1924 var

Indsk. 383,545, Reserver 43,250 Kr.), Ml.,

Andelsmejeri (Skovkilde, opr. 1885) og

Brugsforen.; *Svinsager* (1319 Suinszagger

Marck); *Hvolbæk* (1610 Huolbeckh) med

Forsamlingshus og Brugsforen.; *Skaarup*

(1610 Skarrup); *Gesing* (1305 Gesing

Mark) med Skole, Forskole (opf. 1916),

Forsamlingshus (opf. 1924), Andelsmejeri

(Gesing-Skovly, opr. 1895) og Brugsforen.

Hovedgaarden *Sofienlund* har 18,6

Td. H., Ejdsrk. 164, Jordv. 102; c. 138 ha,

deraf Ager 110, Eng 11, Skov 13,

Mose 2. Hovedgaarden *Herschensgave* har

13,1 Td. H., Ejdsrk. 193, deraf

Skoven 40, Jordv. 94, deraf Skoven 16;

c. 165 ha, deraf Ager 56, Eng 22, Skov

77, Mose 6 (med Vandml., opf. 1827, der

ogsaa driver Savskærieri). Andre

Gaarde: *Lykkesholm*, *Storgd.*, *Gesinggd.*;

en Del af *Lethenborg* (se under

Hylke S.). *Vestermølle* (1610 Vestermølle),

se foran. *Røde Mølle* (1610 Rø-

mølle), *Hedemølle* (1610 Hiemølle),

Vandmlr.

Frue-Ring S., een Sognekommune med

Annekset, har Tingsted i Skanderborg

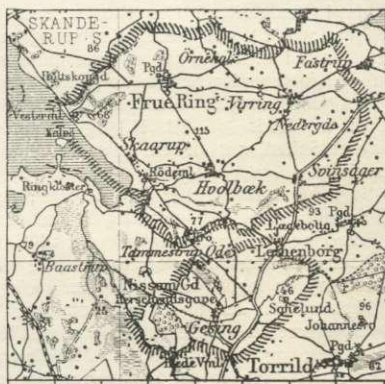
og hører under Retskr. Skanderborg

Kbst. m. m., Politikr. Silkeborg Kbst. m. m.,

Skanderborg Amtstuedistr., Skanderborg

Læge-, Skatte- og Vurderingskr., Gl.-

Skanderborg Amts 2. Folketingskr., 1.

Frue-Ring S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Skanderborg og hører under Retskr. Skanderborg Kbst. m. m., Politikr. Silkeborg Kbst. m. m., Skanderborg Amtstuedistr., Skanderborg Læge- og Vurderingskr., Gl.-Skanderborg Amts 2. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4 Udskrivningskr. 193. Lægd (vestre), Lægd 194 a (østre) og 194 b (søndre Del). Kirken er selvejende.

Kirken, indviet til Vor Frue, bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Kor og Skib er fra romansk Tid af Fraadsten, i Nutiden til Dels ombyggede af Mursten; en Del af Koret har Granitsokkel med Skraakant. Syddøren benyttes endnu. I den seneste Middelalder tilbyggedes Taarn (med Bjælkeloft) og Vaaben-

hus, af Munkesten, senere delvis ombyggede med smaa Mursten. Kirkens Indre er hvælvet. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitfont med Dyrefigurer. Prædikestol i Renæssancestil. Alterstager og Daabsfad skænkede af Sognepræst, Mag. H. Lønberg († 1727), der ogsaa lod Klokken støbe (1698). Epitafium (fra 1792) over Præsten Chr. Ludv. Blok, † 1768, og Hustru. Mindetavle over Sognepr. Peder Nielsen Rønning, † 1682, og Hustru. Gravsten over Sognepr. Knud Jensen († 1632?) og Hustru. En yngre Gravsten er flyttet til Rathlousdals Have.

Slægthuset *Herschendsgave* er oprettet ifl. Bevill. af $\frac{11}{4}$ 1788 af Landvæsenskomm. Kammerrd. Peder Herschend († 1796), som ved det Skanderborgske Rytterdistrikts Salg 1767 havde faaet tilskødet 168 $\frac{3}{4}$ Td. A. og E. Hrkt., 3 Td. Skovsk. og 12 $\frac{1}{2}$ Td. Møllesk. for 14,845 Rd. og 1785 havde forøget dette Gods ved af Grev Jørgen Dittl. Trampe at købe Assendrup By, Vedslet Sogn (tillige med Sognets Konge- og Kirke-tiende), for 11,850 Rd. (desuden havde han 1774 af Kmhr. Dittl. Pentz købt Vitved Sogns Kirketiende og noget Strøgods). Da han var barnløs, gik Slægthuset ifl. Testam. over til hans Søstersøn Peter, som antog Navnet Herschend († 1823), derefter til dennes Søn, Landvæsenskomm., Kammerrd. P. Herschend († 1853), dernæst til dennes Søn Peter H. († 1904, ugift), dennes Broder Chr. Fr. H. († 1920) og hans Søn Fritz A. H., der besidder Gaarden som fri Ejendom. — Paa det Sted, hvor den 1729 brændte Gesing Mølle havde staaet, byggede P. Herschend 1769 en Gaard af Egebindingsværk med teglhængt Hovedbygning, som kaldtes *Gesing Ødemølle* indtil hans Død 1796. Den nuv. Hovedbygning, af gule Mursten i to Stokv. med Taarn med kobbertækket, gennembrudt Spir, er opf. 1868 (Arkt.: Ingeniør Clausen, Horsens).

Sofienlund hed til omt. 1774 *Rindelevgaard*. Erik Østensen mageskiftede 1313 sit Gods i Rindeløff til Øm Kloster, som 1334 fik mere Gods smstds. af Brune Eriksen (Banner); 1429 gav Peder Kabbe og Jutte Pedersdatter R. til samme Kloster; Niels Mortensen i R. 1520 var vel kun en Bonde. I den flg. Tid laa R. (1662 18, 1696 14 Td. H.) først under Skanderborg Slot, derefter, fra 1717, under Skb. Rytterdistrikt. Da dets Gods solgtes 1767, købte Gehejmerraadinde Dorothea Soph. Rathlou f. Schack R. m. m. Gods (65 Td. H.) og Tiende (33) for 9468 Rd. Derefter gjordes R. (under Navnet Sofienlund) til en Avlsgd. (1850 12 Td. H.) under Rathlousdal, som den siden har fulgt.

Sognet har Navn efter Ring Kloster, der tidligere laa i Sognet. Grunden til Delingen af Sognet (se p. 280) var efter Sagnet den, at Præsten i Hylke Sogn under en Vakance i Frue-Ring Pastorat beklagede sig til Chr. IV over, at hans Pastorat var for lille, men Naboens for stort, hvorfor Kongen tog Ring Kloster, Nissumgd. og Tammestrup-Øde fra Frue-Ring og lagde dem til Hylke. *Ring Fjerding* nævnes 1347 og endnu 1688.

Vestermølle, der ligger ejendommeligt i en Slugt, har ofte lidt Overlast ved store Oversvømmelser, saaledes 1833 og 1881, men værst i 1909, da Mølleedæmningen sprængtes, og Vandet bortrev Møllebygningen, der samtidig var tændt i Brand ved Lynnedslag. Nu er der Sommerrestauration, selve Møllebygningen er ikke genopført. I 18. Aarh. dreves her Tilvirkning af Farver (gul Okker). Ogsaa i *Røde Mølle* blev drevet Farvefabrikation; Kronen anlagde 1751 en Okkerfabrik her, og der fremstilledes tillige Brunrødt (Danskrodt) af Lerarter, som findes paa Stedet. Virksomheden ophørte i Beg. af 19. Aarh.

C. 200 m VNV. for Sofienlund har der forudm staaet en Kirke eller et Kapel, *Rindelev Kirke*, paa hvis dyrkede Tomt endnu ses Rester af Murkalk. Stedet kaldes „Kirkebakken“, en nærliggende Eng „Kirkeengen“. Ved en Gravning 1922 undersøgte Nationalmuseet Tomten, og efter de bevarede, ret smaa Grundsten konstateredes Korets og Skibets Udstrækning. I Murene har der været Kildekalk, men hvis Traditionen, om at Torrild Kirke (Hads Hrd.) skal være blevet udvidet med Sten herfra, er rigtig, maa der ogsaa have været Kampestenskvadre.

Ogsaa Ø. for Vurring nær ved Sogneskallet har der staaet en Kirke, *Kejlstrup Kirke*, der skal have været af huggen Granit. De sidste Murrester førtes bort 1871 og 1877 til Bygningsmateriale; paa Tomten ses endnu Murkalk. I den Gaard, paa hvis Mark Kirken har staaet, er der herfra indmuret to smaa romanske Ligsten, den ene med Korsstav. Ifl. Sagnet skal Vitved Kirke være bygget af Sten herfra.

Ved Vestermølle har der været en hellig Kilde; en anden findes ved Skaarup, paa Skrånten mel. Vejen og Storgd.

I Vurring, midt i Byen, er rejst en Genforeningssten.

Arkæologen P. O. Brøndsted (1780-1842) er født i Frue-Ring Præstegaard.

Af de c. 20 Høje, der kendes i Sognet, er de allerfleste sløjfede eller forstyrrede ved

Gravninger. Af anselig Størrelse er dog endnu *Storehøj* under Hvolbæk samt *Lillehøj* under Frue-Ring. Under flad Mark er flere Steder fundet Urner fra Jernalderen, saaledes især under Herschendsgave. Ved Gesing er gjort et meget stort Bopladsfund fra den ældre Jernalder, med flere Tusinde Lerkarskaar, der fandtes i Gruber under Muldlaget.

Litt.: Chr. Heilskov, Hjelmslev Hrd., i Aarh. Stifts Aarb. 1923.

Vitved Sogn (*Frue-Ring-V. Km.*),

Anneks til Frue-Ring, omgives af dette, Skanderup Sogns østl. Del, Stilling-Solbjerg Sø (se p. 275), hvoraf en stor Del (162 ha) regnes til Sognet, samt Ning Hrd. (Tiset og Astrup S.) og Hads Hrd. (Hvilsted S.). Kirken ligger c. 7 km ØNØ. for Skanderborg. De højtliggende, bakkede Jorder (Ørnekol (1683 Ørenkul), 130 m; Storhøj, 106 m) er sand- og lermuldede, flere Steder stenede med Underlag af Ler. Mod N. ved Søbredden den lille Bolskov; mod V. en lille Sø Iglø. Lidt Mose og Eng (en Del af Bjørnekær). Ved Østgrænsen gaar Landevejen fra Aarhus til Horsens.

Befolkning i 1921: 425 (1801: 241, 1850: 391, 1901: 429), boende i 104 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 104 Td.; 33 Gde med 87 og 65 Hse med 17 Td. Hartk., samt 10 jordløse Hse. Ejds. (1924): 1400, deraf Jordv.: 750. Areal: 934 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 4 ha, Rug 34, Byg 68, Havre 152, Blands. til Modenhed 61, Kartofler 12, Foderroer 147; Brak udgjorde 12 ha, Grønfoder og Græsning 226, Haver o. l. 8, Tørvemoser 5, Skov 13, Heder og Lyngbakker 3, Vandar. 164. Kreaturhold (1924): 156 Heste, 870 Stk. Hornkv. (deraf 491 Køer), 19 Geder, 19 Faar, 1697 Svin.

I Sognet Byerne: *Vitved* (1316 Witteved) med Kirke, Skole (opf. c. 1848, ombygg. 1914), Forskole (opf. 1916), Forsamlingshus (opf. 1897), Brugsforen. og Kbmshd.; *Fastrup* (1316 Farstrup) med Missionshus (opf. 1876) og Ml. *Fastrup Mark*. Hse.

Vitved S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr.' 195. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken bestaar af Kor og Skib samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kor og Skib er fra romansk Tid af Granitkvadre paa Skraakantsokkel. Syddøren, hvis Karmsten er rigt prydede med Ornamenter og Dyrefigurer, benyttes endnu; en oprindl. Tympanon med en Krucifiksgruppe er nu indsat over Vaabenhusdøren og andre Reliefvadere i Taarnet. Sidst i Middelalderen tilbyggedes Vaabenhuset og Taarnet, af Munkesten, men Taarnet er sen. nedbrudt i Højde med Skibet; over Tagryggen hæver sig nu kun et lille Klokkehus ved Vestgavlen. I det indre er Koret og Taarnrummet sentgotisk hvælvet, medens Skibet har fladt Stukloft. Altertavle fra 18. Aarh. med et Olietryk efter Carl Bloch. Romansk Granitfont med Dobbeltløver. Prædikestol i Renæssancestil, bekostet 1639 af Povl Sørensen. Gravsten med Portrætfigurer over Peder Eskelson, † 1700, og Hustru. Paa Kirkegaarden er ¹⁰/₉ 1904 afsl. en af Vælgerne rejst Mindesten for Lands-tingsmd. Jens Sørensen Vitved, † 1904.

Kun en enkelt og nu noget ødelagt Gravhøj kendes i Sognet.

Litt.: Chr. Heilskov, Hjelmslev Hrd., i Aarh. Stifts Aarb. 1925.

Blegind Sogn (*B.-Sønder-Hørning Km.*), det mindste i Herredet, omgives af

Annekset S.-Hørning, Stilling-Solbjerg Sø, af hvilken en Del (74 ha) regnes til Sognet, og Ning Hrd. (Tiset S.), fra hvilket det delvis skilles ved Aarhus Aa. Kirken ligger c. 9 km NØ. for Skanderborg. De bølgeformede Jorder (Rytterhøj, 70 m) er lermuldede, noget lettere med Lerunderlag. Mod SV. lidt Mose. Gennem Sognet løber Aarhus Aa, der kommer fra Stilling-Solbjerg Sø.

Befolkning i 1921: 289 (1801: 210, 1850: 257, 1901: 320), boende i 64 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 96 Td.; 29 Gde med 85 og 32 Hse med 11 Td. Hartk., samt 3 jordløse Hse. Ejds. (1924): 1221, deraf Jordv.: 684. Areal: 743 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 10 ha, Rug 42, Byg 59, Havre 115, Blands. til Modenhed 23, Kartofler 24, Foderroer 98; Brak udgjorde 28 ha, Grænfoder og Græsning 201, Haver o. l. 16, Tørvemoser 8, Skov 2, Vandar. 77. Kreaturhold (1924): 121 Heste, 740 Stk. Hornkv. (deraf 396 Køer), 7 Geder, 29 Faar, 1467 Svin.

I Sognet Byen *Blegind* (1347 Bleghyng, 1610 Bleginnde) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Brugsforen. og Kbmshdl. *Ravnskov*, Hse. *Aldrup Vandmølle* (1664 Aldrup Mølle).

Blegind S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Skanderborg og hører under Retskr. Skanderborg Kbst. m. m. Politikr. Silkeborg Kbst. m. m., Skanderborg Amtstuedistr., Skanderborg Læge-, Skatte- og Vurderingskr., Gl. Skanderborg Amts 2. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 196. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt Taarn mod V. og Vaabehus mod S. De oprindelige Mure er af Granitkvadre og raa Granit; senere Ombygninger er af Mursten. Syddøren, med Tympanon med Løver, benyttes endnu, Norddøren og enkelte Vinduer ses tilmurede (se Aarb. f. nord. Oldk. 1894, p. 224). I Skibets Mur nogle Billedkvadre med Løvværk og Dyrefigurer. I sentgotisk Tid opførtes Taarn (restaur. 1894 af Arkt. Ahlmann) og Vaabehus, af Munkesten. Kirkens Indre har fladt Loft. Altertavle i senere Renæssancestil med et Maleri (Disciplene paa Vejen til Emaus) af A. Dorph, fra 1895. Romansk Granitfont med Dobbeltløver. Prædikestol i sen. Renæssancestil fra Tiden c. 1640. Gravsten over Præsterne Rasmus Nielsen, † 1638, og Laurids Nielsen Torrild, † 1659, med deres Hustru, og en anden over Præsten Esbern Rasmussen Malling, † 1702, med to Hustruer. Desuden findes i Kirken en udskaaen Epitafieramme, vistnok fra en Mindetavle over den sidstnævnte Præst og hans første Hustru, samt et sentkatolsk Relief (Korsnedtageisen).

Haugegaard i Blegind nævnes 1490.

Præstegaarden i Blegind solgtes 1909, og en ny blev købt i Hørning.

Kun 2 Gravhøje, nu overpløjede, kendes i Sognet; de ses N. for Blegind By.

Sønder-Hørning Sogn (*Blegind-S.-H. Km.*),

Anneks til Blegind, omgives af dette, Stilling-Solbjerg Sø, hvoraf 24 ha regnes til Sognet, Stilling og Adslev Sogne samt Ning Hrd. (Kolt og Tiset S.), fra hvilket det skilles ved Aarhus Aa. Kirken ligger c. 9 km NØ. for Skanderborg. De højtliggende, ujævne Jorder (Salsbjærg, 71 m) er dels ler-, dels sandmuldede. En Del Skov (Oversk., Søndersk. m. m.). Dørup Mølle og Bodilmølle, der ligger ved Sognets Nordgrænse i en Del af den smukke Jeksen Dal, er hyppigt Maal for Sommerudflugter fra Aarhus; her drives Lystfiskeri efter Laksørred. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skanderborg til Aarhus og den østjyske Længdebane.

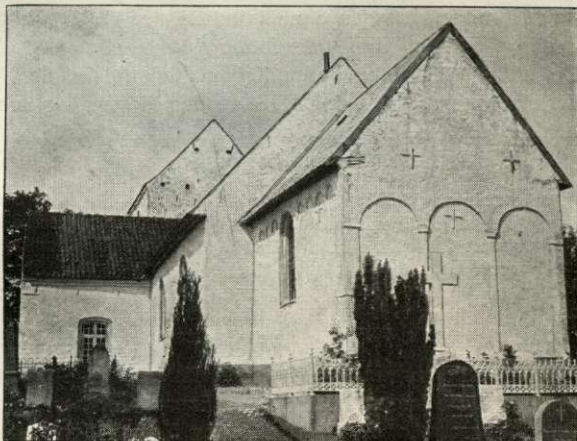
Befolkning i 1921: 903 (1801: 417, 1850: 503, 1901: 729), boende i 226 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 171 Td.; 39 Gde med 153 og 99 Hse med 18 Td. Hartk., samt 12 jordløse Hse. Ejds. (1924): 3346, deraf Jordv.: 1350. Areal: 1305 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 12 ha, Rug 69, Byg 105, Havre 190, Blands. til

Modenhed 84, Kartofler 39, Foderroer 186; Brak udgjorde 35 ha, Grønfoder og Græsning 354, Haver o. l. 30, Tørvemoser 10, Skov 84, Vandar. 30. Kreaturhold (1924): 249 Heste, 1241 Stk. Hornkv. (deraf 629 Køer), 30 Geder, 21 Faar, 1902 Svin.

I Sognet Byerne: *Hørning* (1330 Hørning) — $\frac{1}{2}$ 1921: 58 Gde og Hse med 231 Indb. —, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole (opf. 1913, Arkt. Harald Lassen), Vandværk (priv.), Blegind-S.-Hørning Sognes Spare- og Laanekasse (opr. 1871; $\frac{31}{3}$ 1924 var Indsk. 152,366, Reserver 8545 Kr.), Filial af Skanderborg Bank, Kro, Andelsmejeri (Engesholm, opr. 1885), Jysk Haveselskabs Forsøgsstation (opr. 1913, driver Dykningsforsøg og Forædling af Haveplanter), Savværk, 2 Mr., Brugsforen. (opr. 1917), flere Kbmdshdr. m. m., Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp.; *Fregrslev*

(1330 Freersløff); *Bjerttrup* (1610 Biartrup); *Dørup* (1610 Dyrtrup) med Vandmølle (1664 Dørupmølle). *Skovsgaarde*, Gde og Hse. *Sandagerskær*, Hse. *Gaarden Agerskov* har 12,7 Td. H., Ejdsk. 142, Jordv. 88; c. 88 ha, deraf Ager 67, Eng 3, Skov 16. *Marielyst*, Gd. *Bodilmølle* (1610 Buolmølle), Vandml.

Hørning Kirke.

Sønder-Hørning S., een Sognekommune med Hovedsognet, har

s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr.' 197. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Korets Mure er af Kalkstenskvadre, med høj Skraakantsokkel, Rundbuefrise under Gesimsen og paa Østgavlen tre rundbuede Lisenfelter. Indvendig i Korgavlen sidder en oprindl. Egetræsramme i et tilmuret Vindue. Taarnet, der ikke har indvendig Forbindelse med Skibet, og Vaabenhuset er af Mursten i Renæssanceskifte (1581 hedder det, at Taarnet for nogen Tid siden var faldet ned og havde gjort Kirken stor Skade). Kirkens Indre er sentgotisk hvælvet. Altertavle i Renæssancestil (ifl. D. Atl. fra 1593) med et Maleri (Kopi af Dorphs Disciplene paa Vejen til Emaus, malet af R. Christiansen 1888). Alterstagerne er 1598 skænkede af Terkel Hansen Borumholm. Romansk Granitfont. Prædikestol i Renæssancestil (restaur. 1901), med en fragm. Indskrift, der vistnok har indeholdt samme Navne, som findes paa Alterstagerne. Nyt Pulpitum med Orgel. I Vaabenhuset er indmuret flere Ligsten, en tidligmiddelalderlig Sten med Kors og Rebsnoing langs Kanten samt Renæssancesten over Jens Matissen i Freierløff, † 1592 (med Portrætrellief), og over Herredsfoged Oluf Pedersen Freersløf, † 1681.

Om *Hørning Runesten* se p. 26. — En større Del af H. By brændte 1859.

I *Bodilmølle* fik Bertel Henr. Fischer, der havde den i Fæste af Kronen, 1740 kgl. Bevill. paa at indrette en Høle- og Skæreknivfabrik. Denne blev i 1770'erne drevet af J. J. G. Rothhausen († 1793).

Kun c. 12 Gravhøje, alle nu sløjfede eller forstyrrede, kendes i Sognet. De ses især N. for H. By, i en Stribe fra N. til S. Det er formentlig 2 af disse Høje, som i Dske Atl. kaldes *Bavnhojene*; smstds. nævnes, at der ligeledes N. for Hørning laa 2 „heden-

ske Offersteder" kaldet *Jynovne* (=: Stenalders Dysser). Ved Fregerslev ses Rest af den anselige *Møgelhøj*.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at S.-Hørning skulde være Anneks til Blegind.

Adslev Sogn (*A.-Mesing Km.*) omgives af Annekset Mesing, Veng Sogn, Framlev Hrd. (Stjære og Harlev S.), fra hvilket det paa en lille Strækning skilles ved Jeksen Bæk, Ning Hrd. (Kolt S.), fra hvilket det skilles ved Aarhus Aa, S.-Hørning og Stilling Sogne. Kirken ligger c. 8 km NNØ. for Skanderborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 114 m; Bavnehøj, 86 m) er overvejende muldsandede med Underlag af Sand og Grus, flere Steder Kvægler. En Del Skov (Jeksen Sk., Vraaen, Koldens Sk., Adslev Sk.). Den smukke Jeksen Dal, der strækker sig i Retning N.-S. gennem Sognet, og hvori løber Jeksen Bæk, ved hvilken den smukt beliggende Koldens Vandmølle, er et særlig af Aarhusfolk yndet Udflugtssted. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Skanderborg.

Befolkning i 1921: 500 (1801: 283, 1850: 474, 1901: 483), boende i 134 Gde og Hse. Det saml. **Hartk.** (1905): 98 Td.; 28 Gde med 77 og 79 Hse med 21 Td. Hartk., samt 2 jordløse Hse. **Ejds.** (1924): 1665, deraf Jordv.: 881. **Areal:** 1130 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 15 ha, Rug 55, Byg 64, Havre 148, Blands. til Modenhed 89, Kartoffler 24, Foderroer 164; Brak udgjorde 21 ha, Grønfoeder og Græsning 263, Haver o. l. 13, Skov 182, Heder og Lyngbakker 3, Vandar. 3. **Kreaturhold** (1924): 192 Heste, 975 Stk. Hornkv. (deraf 531 Køer), 40 Geder, 35 Faar, 877 Svin.

I Sognet Byerne: *Adslev* (1409 Aisleff, 1574 Adtzløff) med Kirke, Præstegd., Skole og Brugsforen.; *Jeksen* (1409 Exenn, 1610 Jexenn, 1688 Jexinge) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1890), Adslev og Mesing Sognes Spare- og Laanekasse (opr. 1872; ²¹/₃ 1924 var Indsk. 101,101, Reserver 5362 Kr.), Afholdshotel, Brugsforen. og Kbmddshd. *Adslev Hede*, Gde og Hse. *Neder-Jeksen*, 2 Gde. *Vesterpurl*, Hse. *Jeksen Hougaard*. *Koldens Vandmølle* (c. 1200 Culsne).

Adslev S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Skanderborg og hører under Retskr. Skanderborg Kbst. m. m., Politikr. Silkeborg Kbst. m. m., Skanderborg Amtstuedistr., Skanderborg Læge-, Skatte- og Vurderingskr., Gl.-Skanderborg Amts 2. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 198. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt Vaabenhus mod S. De oprindl. Mure er af Granitkvadre paa Skraakantsokkel. Syddøren benyttes endnu (Norddøren til muret); enkelte Vinduer spores. Vaabenhuset er fra Nutiden, af Mursten. Kirken har haft et Taarn, der skal være styrtet ned for omt. 150 Aar siden. Det indre er sentgotisk hvælvet. Paa Korhvælvingen er fundet et kalkmalet Aarstal 1498. Altertavlen, fra 1916, er et Maleri af Rud. Petersen (Christus i Bethania), i Ramme efter Tegn. af Arkt. Mørk Hansen; foroven er opstillet tre Figurer fra en sentkatolsk Tavle, Maria, Johannes Døber og Skt. Barbara. Kalk og Disk fra 1691, skænkede af Præsten Chr. Davidsen Walther og Hustru. Alterstager fra 1622. Romansk Granitfont med Dobbeltløver, Mandehoveder og Løvværk. Snedkret Prædikestol fra Midten af 19. Aarh. Den tidligere, tarvelige Renæssancetavle med et nymodens Nadvermaleri er opstillet paa Kirkens Sydvæg.

Jeksen Hougaard, der ved Midten af forr. Aarh. ejedes af Carl Secher († 1881), tilhørte 1855 Ph. Fleischer, som 1870 solgte den for 38,000 Rd. til Frk. Vilhelmine A. v. Holstein-Rathlou, der s. A. ægtede Ritm. Casp. v. Buchwaldt († 1879). Derefter kom den til Langkilde, som 1883 afhændede den for 90,000 Kr. til Cand. phil. C. v. Leunbach († 1900), der 1892 solgte den (7 Td. H.) for 60,000 Kr. til den nuv. Ejer P. Petersen.

En Gd. *Borup* nævnes 1610 i Sognet („Buorup“); 1688 er den øde. 1664 og 1688 nævnes *Barilds Jord*, og 1688 „Cannickegaardens Skout“, og *Koldensgaard* findes omtalt i 17.-18. Aarh.

De c. 12 Gravhøje, som kendes i Sognet, er alle overpløjede eller sløjfede. 3 laa Ø. for Adslev By, 7 andre S. for Jeksen By; i en af disse er fremdraget en stensat Grav fra Stenalderen, i en anden et Fund fra Jernalderen.

Mesing Sogn (*Adslev-M. Km.*), Anneks til Adslev, omgives af dette, Veng S., Skanderup S. (nordl. og østl. Del) og Skanderborg Købstadsjorder, fra hvilke det delvis skilles ved Illerup Aa, og Stilling Sogn. Kirken ligger c. 5 km N. for Skanderborg. De højtliggende, ujævne Jorder (Grishøj, 96 m; Horsbjærg, 95 m) er frugtbare, muldede, hovedsagelig med Lerunderlag. Nogen Skov (Dybdalsk., Borgmestersk., Tingdalsk., Sønderesk.; sidstn., der ligger paa Sydkraaning og mødes med de frodige Engstrækninger langs Illerup Aa, som er kendt for deres rige Blomsterflor, besøges ofte af Turister).

Befolkning i 1921: 411 (1801: 191, 1850: 293, 1901: 395), boende i 98 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 87 Td.; 19 Gde med 70 og 63 Hse med 17 Td. Hartk., samt 4 jordløse Hse. Ejds. (1924): 1348, deraf Jordv.: 723. Areal: 879 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 18 ha, Rug 32, Byg 81, Havre 145, Blands. til Modenhed 32, Kartofler 11, Foderroer 119; Brak udgjorde 23 ha, Grønfoder og Græsning 239, Haver o. l. 15, Tørvemoser 4, Skov 111, Vandar. 2. Kreaturhold (1924): 140 Heste, 810 Stk. Hornkv. (deraf 381 Køer), 7 Geder, 35 Faar, 768 Svin.

I Sognet Byen *Mesing* (c. 1200 Mesing, 1610 Miesinngh) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Vandværk (priv., anl. 1912), Ml., Brugsforen. og Kbmndshd. Gaarde: *Mesinggaard, Anelund, Nørrelyst*.

Mesing S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr. 199. Lægd. Kirken er selvejende.

Den lille Kirke bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. De oprindl. Mure er af Granitkvadre paa Skraakantsokkel. Syddøren (Tympanon med Løvefigurer) benyttes endnu (Norddøren og flere Vinduer tilmurede). I den seneste Middelalder tilbyggedes det lille, spinkle Taarn, der aabner sig med en stor Bue mod V. og har smaa Trappegavle i N. og S., samt Vaabenhuset, begge af Munkesten. Kirkens Indre er sentgotisk hvælvet. Altertavle i Renæssancestil med et nyere Maleri (den korsfæstede) af Aarup i Skanderborg. Kalk, skænket 1684 af Overførster Peter Ziebrigh og Hustru. Romansk Granitfont med Løvefigurer. Prædikestol fra 1613.

I Sognet laa 1287 en By *Ravndal*, og endnu 1554 nævnes Ravndals Mølle. Sidstnævntes Damdæmning er der endnu Spor af 2 km S. for Mesing ved „Møllebækken“; for faa Aar tilbage stod der Egestolper af det gl. Stemmeværk, og fra den gl. Mølle dam faar Mesing nu hele sin Vandforsyning.

Kun ganske faa Oldtidsmindesmærker kendes i Sognet; sydligt synes at have ligget en Langdysse, forlængst ødelagt; andetsteds har ligget enkelte Gravhøje. I en Grusgrav er fundet et Lerkar med brændte Ben.

Dover Sogn, det største i Herredet, omgives af Veng S., Skanderup S. (nordl. og vestl. Del, fra sidstn. skilles det ved Illerup Aa), Skanderborg Købstadsjorder, Tyrsting Hrd. (Rye S.) og Gern Hrd. (Alling og Tulstrup S.), fra hvilket det delvis skilles ved Knudaa. Kirken ligger c. 7,5 m NV. for Skanderborg. De højtliggende, meget bakkede Jorder (højeste Punkt 115 m; Bavnehøj, 113 m) er over-

vejende lermuldede, i den vestl. Del sandmuldede, mest med Underlag af Sand, enkelte Steder Rødsand. Paa Nord-, Vest- og Sydgrænsen omgives Sognet af Vandløb (se ovfr.) og Søer, af hvilke Dele hører til det: paa Nordgrænsen *Ravnso*, 183 ha (86 ha under Dover S.), og *Knud Sø*, 195 ha (86 ha under Dover S.), som forbindes ved *Knudaa*, paa Vestgrænsen *Birksom*, 61 ha (6 ha under Dover S.), *Rye Mølle*, 79 ha (29 ha under Dover S.), og *Vessø*, 61 ha (47 ha under Dover S.) — de to sidstnævnte forbindes ved *Skærsoa* — og paa Sydgrænsen *Mossø* (428 ha under Dover S.; se p. 275); paa Sydøstgrænsen løber *Illerup Aa*. Omtr. $\frac{1}{7}$ af Arealet er dækket af Skov (Firgaarde Sk., Nygaarde Sk., Hemstok Sk., Boes Sk., m. m.). Mod Ø. ligger Stormose; endvidere en Del Eng og Mose mellem Vessø og Mossø og i den sydl. Del ved Illerup Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skanderborg til Rye Station og Skanderborg-Skern Banen.

Befolkning i 1921: 2350 (1801: 805, 1850: 1086, 1901: 1829), boende i 461 Gde og Hse. Det saml Hartk. (1905): 316 Td.; 72 Gde med 279 og 214 Hse med 37 Td. Hartk., samt 75 jordløse Hse. Ejdsk. (1924): 6966, deraf Jordv.: 3046. **Areal**: 4797 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 14 ha, Rug 237, Byg 197, Havre 608, Blands. til Modenhed 215, Kartofler 109, Foderroer 432; Brak udgjorde 130 ha, Grønfoder og Græsning 1160, Haver o. l. 50, Tørvemoser 41, Skov 683, Heder og Lyngbakker 13, Klitarealer og Stenmarker 26, Vandar. 693. **Kreaturhold** (1924): 515 Heste, 2423 Stk. Hornkv. (deraf 1244 Køer), 48 Geder, 115 Faar, 2508 Svin.

I Sognet *Dover Kirke* (1267 Dofræmark) og Byerne: *Svejstrup* (1267 Sueghes-torp) med Præstegd., Missionshuset Karmel (opf. 1901) og Forsamlingshus (opf. 1892, Arkt. Bentsen);

Bjedstrup (1664 Bie-strup) med Skole og Brugsforen.; *Illerup* (1416 Illerop) med Ml.; *Alken* (1610 Alckenn) med Forsamlingshus, Andelsmejeri (opr. 1893), Brugsforen., Kbmshdl., Jærnbanest. (med Spor til Mossø, hvor Cellulosen fra Klostermølle i Vorladegaard Sogn fra Motorbaadene omlades („Alken Havnebane“))

og Telegrafst. samt Posteksp.; *Boes* (1610 Buos) med Skole, Forsamlingshus og Brugsforen.; *Rye Stationsby* — $\frac{1}{2}$ 1921:168 Gde og Hse med 1035 Indb. — ved Landevejen, med Filialkirke, Skole (indt. 1901 Privatskole), Folkehøjskole (opr. 1892), teknisk Skole (opr. 1895), Husholdningsskole (opr. 1919), Missionshus (opf. 1925, Arkt. Ginnerup), Nationalforen.s Sanatorium (opf. 1903, 38 Pl.), Plejehjem for uhelbredelige Tuberkulosepatienter (opf. 1912, Arkt. Ingemann; 12 Pl.), Vandværk (opr. 1923), Filial af Banken for Skanderborg og Omegn, Rye Stations og Omegns Spare- og Laanekasse (opr. 1912; $\frac{21}{3}$ 1924 var Indsk. 174,653, Reserver 13,075 Kr.), Ml., 2 Hoteller, A/S Rye Mølle Fabrikker (Savskæreri, Træuldsfabrikation, Træskofabrik og Imprægnering af Telefonpæle; Aktiekap. 300,000 Kr., c. 50 Arb.), Rye Stukkaturfabrik (indr. i det tidl. Elektricitetsværk), Rye Savmølle, Brugsforen., flere Haandværkere og Handlende m. m., Markedsplads (Marked i Apr., Maj, Sept. og Okt. med Heste

og Kreat.), Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp.; *Siem* (1338 Seen, 1610 Simb) med Forsamlingshus; *Firgaarde* (1610 Firgaarde) med Skole, Forsamlingshus, Børnehjem (opr. 1887, med privat Skole), Ml. og Brugsforen.; *Nygaarde* (1343 Nygaardt) med Andelsmejeri (Marskendal, opr. 1878, ombygget 1884 og 1905); *Hemstok* (1610 Hemstokh). Gaarde: *Dovergaard* (før Hvidsminde) har 11,3 Td. H., Ejds. 141, Jordv. 100; c. 152 ha, deraf Ager 83, Eng 12, Skov 44, Hede 3, Mose 6 (1 Hus); *Højlund*: 8,5 Td. H., Ejds. 135, Jordv. 86; c. 144 ha, deraf Ager 94, Eng 8, Skov 33, Mose 4; en Gd. i Hemstok: 6,6 Td. H., Ejds. 135, deraf Skoven 50, Jordv. 61, deraf Skoven 15; c. 107 ha, deraf Ager 45, Skov 55, Mose 4; *Hemstok Østergd.*: 6,2 Td. H., Ejds. 145, deraf Skoven 61, Jordv. 63, deraf Skoven 16; c. 111 ha, deraf Ager 44, Eng 3, Skov 58, Mose 3 (3 Hse); *Brendstrupgd.* (1664 Brandstrup Schouff), *Svejstrup Østergd.*, *Karenslund*, *Alken Øster- og Vestergd.*, *Boes Søgd.*, m. fl.

Dover S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Skanderborg og hører under Retskr.

Skanderborg Kbst. m. m., Politikr. Silkeborg Kbst. m. m., Skanderborg Amtstuedistr., Skanderborg Læge-, Skatte- og Vurderingskr., Gl.-Skanderborg Amts 2. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 200. og 201. Lægd. Kirkerne er selvejende.

Dover Kirke (ifl. D. Atl. indviet til Skt. Andreas) bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. De oprindl., nu kalkede Mure er vistnok særlig af Al. Syddøren er bevaret; eet Vindue ses (tilmuret). I den seneste Middelalder tilbyggedes det lille Taarn, med smaa, kamtrappede Gavle i N. og S. og Vaabenhuset, begge af Munkesten. Taarnet havde oprindeligt høj Spidsbue mod V., men denne lukkedes senere, og Taarnrummet er nu Materialhus. 1863 blev Korgavlen skalmuret med smaa røde Mursten, og Stræbepiller opførtes. Kirkens Indre er sentgotisk hvælvet. Altertavle i Renæssancestil med et nyere Maleri (Jesus med Maria og Maria). Alterstager, skænkede 1592 af senere Borgmester i Randers Niels Jacobsen i Nygaard og Hustru Margr. Christoffersdatter Udsøn († 1595; deres Ligstene staar ved Taarnmuren). Romansk Granitfont med Dobbeltløver. Prædikestol i Renæssancestil, som i Blegind, fra 1643 (restaur. 1878). I Koret Epitafium over Præsten Niels Andersen Svejstrup, † 16 . . . , med 2 Hustruer og Børn.

Filialkirken i Rye Stationsby er opf. 1909 efter Tegn. af Arkt. Kühnel, Aarhus, (indviet ^{31/10} 1909) og bestaar af Kor, Skib og Taarn (med Vaabenhus). Kirken er udvendig hvidkalket og har rødt Tegltag, Taarnet Saddeltag. Kirkerummet har fladt Bjælkeloft. Altertavle med Maleri af Poul Steffensen („Kommer hid til mig“; Bifigurerne

Dover Kirke.

i Nutidsdragt, Baggrund Himmelbjærgsøerne). Paa Kirkegaarden et Ligkapel. Til Kirkens Opførelse bidrog Staten med 18,500 Kr. Paa Kirkegaarden er begravet Kunstmaleren Poul Steffensen, † 1923, Gravsten med Portrætmedaillon af Billedhugger Ølsgaard.

Dovergaard blev samlet 1845 (9 Td. H.) af Niels Hviid († 1866), der gav den Navnet *Hvidsminde*, og 1848 forøget til 14 Td. H. af Hans Jensen. Derefter tilhørte den J. E. Weigelt og fra 1873 Cand. jur. C. P. Govertz Jensen, der købte den for 75,000 Rd. Fra ham kom den 1888 til Landbrugskand. J. C. Jensen, der gav den Navnet D. (17 Td. H.); hans Dødsbo afhændede den 1913 til Proprietærene L. og J. Jørgensen. Nuv. Ejer er S. Sørensen.

Nygaard fik Niels Jensen (Munk) 1343 Livsbrev paa af Øm Kloster. I 16. og 17. Aarh. laa den (20 Td. H.) under Skanderborg Slot, senere under Skb. Rytterdistrikt og beboedes af Jægermester i Nørrejyll. Rehnert Gallicen de la Roche († her 1712); 1767 blev den (14 $\frac{1}{2}$ Td. H., andet Gods 12) købt for 9561 Rd. af Oluf Mandix paa Tamdrup Bisgd., som 1775 skødede den m. m. til Just Rasmussen i Vrold. 1776 blev den af Sognepræst H. P. Lund skødet til Ridefoged ved Silkeborg Jens Grønbech. Snart efter deltes den i flere Gde. — I Nygaarde Skov S. for Ravnsø skal have ligget en Gd., *Kartsgaard*. Stedet vises ved vestre Fod af en isoleret Banke, hvor der skal være gl. Brolægning.

Kirken har vistnok oprindl. været Herredskirke, da der i Sognet ved Hjlemslev Kilde har ligget en By *Hjlemslev*, nævnt 1299; Navnet paa en Del af Marken (hvor der før laa to „Hjlemslev Huse“) minder endnu om den. — I Sognet har ogsaa ligget en By *Skibing* eller *Skiping* (delt i Gammel-, Øster- og Vester-Sk.), nævnt bl. a. 1239, 1362, 1385, 1490 og 1514, samt mulig en By *Knustrup*, nævnt 1406 („Knuwstrop“).

Dover har udgjort et eget Birk, *Dover Birk*, stadfæstet af Kong Hans 1490 og Chr. III 1546. Aar 1560 udgik Kongebrev om, at Birkerne Dover, Rye, Tørring, Vore og Vissing fremtidig skulde danne eet Birk med Ting uden for Øm Kloster; dette ændredes 1573 til, at Dover, Rye og Vissing Sogne samt Salten skulde søge eet Birketing, der lagdes ved Rye („Rye Birketing“). Dette ophævedes 1687.

Illerup har udgjort et eget Sogn, allerede nævnt 1317 (Egeltope Sogn). Kirken, indviet til Skt. Crispinus og Skt. Crispinianus, stod endnu 1524, men var nedlagt 1552; ^{16/1} 1573 nævnes dog endnu Illerup Sogn (se p. 279), men ^{27/6} s. A. nævnes „Illerup i Dover Sogn“. Kirken var fuldstændig forsvunden 1623; den har sikkert staaet V. for Skanderborgvejen mod S. i Illerup By paa „Kirkebakken“, hvor der er fundet Skeletter. — Ogsaa i *Boes* skal der have ligget en Kirke eller et Kapel (i Præsteindberetn. fra 1623 omtales Spor af Kirkegaarden); Kirken har vistnok ligget paa Højderne i den vestl. Udkant af Byen, hvor der er fundet Kalk- og Murbrokker samt Menneskeben. — *Søefstrup Præstegaard* nævnes allerede 1573.

Rye Folkehøjskole er opr. 1892 af Helge Hostrup, der havde den til 1904; fra 1907 har den været ledet af R. Bording. Til Højskolen er knyttet en Haandværkerafdeling. Der er i alt Pl. til 85 Elever. Et svært, firkantet Taarn, som udgør en Del af Skolebygningerne, er synligt paa lang Afstand; mod Skolegaarden en ny Bygning med Forsamlingsaal og en aaben Buegang, opf. 1916. (Se R. Folkehøjsk., et Jubilæumsskr., Kolding 1917).

Nationalforeningens Sanatorium, der ligger S. for Rye Stationsby, omgivet af en Granplantage, er opf. 1903, en hvid Bygning i 2 Stokv. med Pl. til 38 Patienter (kvindelige). Det er Foreningens første Kvindesanatorium. 1912 opførte Foreningen efter Tegn. af Arkt. Bernh. Ingemann sit første Plejehjem for haardt angrebne Tuberkulosepatienter; Driften bekostes af Dover, Rye og Alling-Tulstrup Kommuner. Der er Pl. til 12 Patienter.

Museet „Det gamle Hus“ i Rye Stationsby er en 1912 fra Emborg flyttet Bindingsværksbygning, hvori der sidder Munkesten fra Øm Kloster. Den er indrettet med gamle Bondestuer, alt paa Bekostning af Postbud Julius Christensen.

Paa en Bakke ved Lynghoved er ^{28/8} 1910 afsl. et Mindesmærke for Maleren Vilh. Kyhn, en Stendysse med Bøtasten og Portrætmedaillon efter Tegn. af Billedhugger Brandstrup, og ved Landevejen, nær Rye Stationsbys Kirke, er rejst en Genforeningssten.

Ved Dover har der været en hellig Kilde, *Hjlemslev Kilde* (nævnt 1623), ved Ravnsø *Karlskilden*.

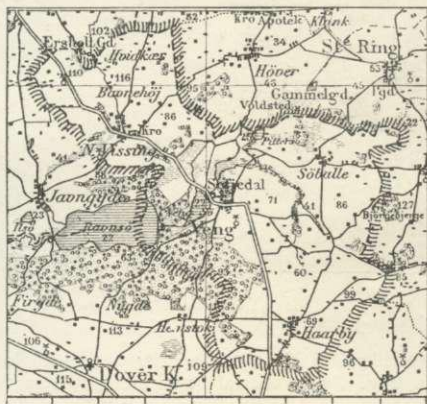
Rye Stationsby er helt opstaaet efter Jærnbanens Anlæg, det første Hus var den gl. Gæstgivergd., opf. 1870 (brændt 1894 og nyopf. som Hotel Rye). I 1900 flyttedes de store Markeder fra Gl.-Rye til Rye Stationsby. Byen har om Sommeren betydeligt Turistbesøg.

Sognet frembyder i arkæologisk Henseende stor Interesse. Ved sin Beliggenhed mellem Ravnso, Knudsø, Rye Mølleø, Vessø og Mossø maa det have frembudt gode Vilkaar for Bebyggelse i Oldtiden. Bopladser fra dennes tidligere Perioder er dog ikke kendt, men enkelte Steder i Nærheden af Søerne er fundet mindre Lag af Flint. Betydeligere er dog Gravminderne, der tyder paa, at Sognet i Oldtiden maa have huset en talrig Befolkning. Henved 180 jordfaste Mindesmærker fra forskellige af Oldtidens Perioder kendes. Stenalderens Stengravene er dog mindre rigt repræsenterede, men Fund af Enkeltgrave fra Stenalderen er hyppigt fremdraget. Hovedmængden af Højene synes imidlertid at skrive sig fra Bronzealderen. De findes flere Steder samlede i anseelige Grupper, der dog for Størstedelen er sløjfede eller forstyrrede ved Gravninger, dog er 17 saa velbevarede, at de har kunnet fredlyses. En Gruppe paa 4 Høje, af hvilke een indeholdt et større Stenkammer, fandtes SV. for Alken By; en anden, paa 5 Høje, hvoraf den ene dækkede en Dysse, laa NV. for Byen. Den ene af Højene er fredlyst. Ø. for Boes laa en ret anelig Højgruppe; en af Højene er fredlyst; i flere af dem er fremdraget Fund fra Jernalderen. S. for Bjedstrup By er sløjfet et polygonalt Dyssekammer, formentlig det „hedenske Alter“ kaldet *Jynovnene*, som nævnes i Dske Atl.; N. for Byen ses en mindre Højgruppe, der udgør en Del af en stor Samling Høje, der fra Illerup strækker sig gennem Sognets østre Del mod N. til Hemstok og mod NV. til Nygaarde. Flere af disse er fredlyste, saaledes *Illeruphøj* ved Bjedstrup, 7 i en Gruppe liggende Høje Ø. for Hemstok By og ikke langt derfra 2 andre Høje. En anden stor Samling Høje strækker sig fra Svejstrup By mod NV. til Siem og samler sig SØ. for Siem til en anseelig Gruppe, hvoraf 5 er fredlyste, deribl. *Maglehøj*, *Tippethøj*, en af *Skephøjene* og en af *Alkenhøjene*. Fra Jernalderen kendes enkelte Grave og Urnefund dels fra Høje, dels fra Moser; derimod er større Gravpladser aldrig fremdragne.

Dover S. havde indtil $\frac{1}{2}$ 1914 Veng S. til Anneks.

Litt.: P. K. Fjeldsted, Ry, i Jydske Byer og deres Mænd VII, Kbh. 1917.

Veng [Venge] Sogn omgives af Dover S., Skanderup Sogns nordl. Del, Mesing og Adslev Sogne, Framlev Hrd. (Stjære, Store-Ring og S-Galten S.), fra hvilket det paa en mindre Strækning skilles ved Knudaa, og Gern Hrd. (Laasby og Tulstrup S.). Kirken ligger c. 10 km NNV. for Skanderborg. De højtliggende, til Dels bakkede Jorder (Bavnehøj, 116 m) er forskellige, dog overvejende lerede, mere eller mindre muldede, mod N. noget skarpsandede. I Sognet *Veng Sø* og *Peders Sø* (Pittersø), samt ved Vestgrænsen en Del af *Ravnso* (se p. 288); Søerne forbindes ved Knudaa, og ved disse Vanddrag findes betydelige Eng- og Mosestrækninger (Aakær m. m.). En Del Skov (Egelund, Vorbjærge, Smedebjærge, Kirkesk., Ballesk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skanderborg til Viborg.

Befolkning i 1921: 1098 (1801: 639, 1850: 1049, 1901: 1054), boende i 269 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 226 Td.; 62 Gde med 192 og 166 Hse med 34 Td. Hartk., samt 25 jordløse Hse. Ejdsck. (1924): 3563, deraf Jordv.: 1769. Areal: 2691 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 25 ha, Rug 167, Byg 194, Havre 445, Blands. til Modenhed 124, Kartofler 45, Foderoer 308; Brak udgjorde 82 ha, Grøn-foder og Græsning 795, Haver o. l. 34, Tørvemoser 32, Skov 325, Heder og Lyng-bakker 2, Vandar. 30. Kreaturhold (1924): 341 Heste, 1723 Stk. Hornkv. (deraf 912 Køer), 17 Geder, 81 Faar, 1827 Svin.

I Sognet Byerne: *Veng* (Venge; 1217 Weng, 1664 Wenge) med Kirke, Præsteb.,

Skole, privat Forskole, Missionshuset Saron (opf. 1900), Veng Sogns Spare- og Laanekasse (opr. 1872; ³¹/₃ 1924 var Indsk. 282,475, Reserv. 17,613 Kr.) og Brugsforen.; *Søballe* (1307 Søballj) med Forskole og Kbmshdl.; *Haarby* (1264 Horby) med Skole, privat Forskole (Lokale i den ofitl. Skole), Forsamlingshus (opf. 1906), Andelsmejeri (opr. 1906) og Brugsforen.; *Nørre-Vissing* (1327 Wiszingh) med Skole, Kro, Ml., Brugsforen. og Kbmshdl. — Hovedgaarden *Sofiendal* har 22,4 Td. H., Ejds. 348, deraf Skoven 75, Jordv. 169, deraf Skoven 32; c. 397 ha,

deraf Ager 116, Eng 55, Skov 165, Hede 14, Mose 6. *Ansgaard*.

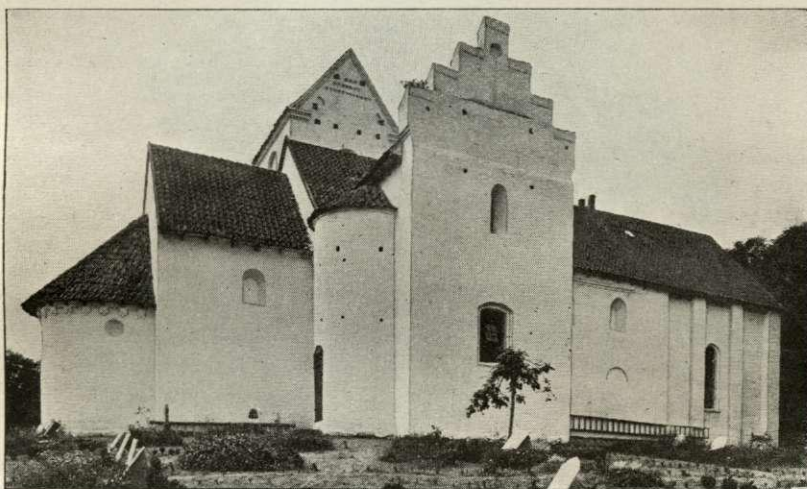
Veng S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Skanderborg og hører under Retskr. Skanderborg Kbst. m. m., Politikr. Silkeborg Kbst. m. m., Skanderborg Amtstuedistr., Skanderborg Læge-, Skatte- og Vurderingskr., Gl.-Skanderborg Amts 2. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 202. og 203. Lægd. Kirken er selvejende.

Veng Kirke, set fra Øst.

hvtill der i N. og S. slutter sig to Stokværk høje Korsarmkapeller med Apsider, og i V. Underdelen af et oprindeligt Taarn, hvis øvre Dele forlængst er forsvundne. I sentgotisk Tid er der over søndre Korsarm rejst et Taarn og foran Syddøren tilbygget et Vaabenhus, begge af Munkesten, ligesom der i det indre er indbygget Krydshvæl, som delvis har lukket for de oprindl. Vinduer. Kun den nordre Korsarm har endnu Bjælkelofter. De oprindl. Mure er væsentlig af Fraadstenskvadre paa et enkelt Sokkelskifte dels af Fraadsten, dels af Al (Koret). Saavel i det ydre som i det indre har Stenene sikkert fra første Færd været dækkede med Mørtelpuds. Af romanske Enkeltheder er i det ydre bevaret Hovedapsidens Østvindue (med snoede Karmsøjler) og dets ejendommelige Gesims, forskellige Vinduer og begge Dørene, af hvilke Norddøren er den bedst bevarede, men nu tilmuret. Det gamle Vesttaarn har paa Nord- og Sydsiden svære Lisener, paa Vestsiden et oprindeligt Trappehus, hvis øverste Parti er halvrunder, medens Udbygningen forneden omfatter en ligeledes oprindl. Vestdør. I det indre har Koret den rigeste Udsmykning. Korbuen er formet som en Portal, idet der paa hver Side staar tre Trekvartsøjler med Terningkapitæler, som støtter selve Buens Rundstavled. Paa lignende Maade smykkes Apsisbuen af enkelte Søjler, hvis Skafter er snoede. Korets indre Vægge er forneden prydede med et Galleri af dybe, rundbuede Blindinger, der bæres af smaa, næsten fritstaende Søjler, og oven over dette er der et andet Galleri af kun lidt fordybede Blindinger. En høj, smal Rundbue fører fra Skibet ind til hver af Korsarmene,

af hvilke den nordl. er bedst bevaret. Bjælkeloftet deler det i to Stokv., som hvert har en lille hvælvet Alterniche (enestaaende i Landet), der gør, at Apsiden udefra ligner et Halvtaarn. Det øvre Stokv. har, før Skibet fik Hvælvinger, aabnet sig ud til dette med et Dobbeltvindue med Halvsøjler. Den sydl. Korsarm har været udstyret paa samme Maade, men er nu forandret ved Opførelsen af Hvælving og Taarn. Ogsaa det gl. Vesttaarns øvre Stokværk har været aabent ind til Skibet, med en anselig, profileret Rundbue. Saavel Planen som en Række af Enkelthederne vidner om Indflydelse fra engelsk-normannisk Arkitektur, og alt tyder paa, at Kirken er opf. af Benediktinermunkene. — Paa Indervæggenes fint glittede Mørtelpuds har der været romanske Kalkmalerier fra omtr. 1200 saavel paa Apsid' Hvælving (Christus paa Himmeltronen?) som paa Apsidbuen og paa Blindingerne i Korets Vægge (se M. Petersen, Kalkm. p. 13), men hverken denne ældre Udsmykning eller sentgotiske Hvælvingdekorationer (fra 1490) kunde restaureres. Altertavlen, fra 1655, med et paa Træ malet Billede (Nadveren), og Prædike-

Veng Kirke, set fra Nord.

stolen er i Senrenæssancestil. Et ejendommeligt, udsyet Altertæppe fra Tiden c. 1550, med naive bibelske Scener, er nu ophængt under Glas paa en af Væggene i sydl. Korsarm (se Skønvirke 1918 p. 12). Romansk Granitfont med Dobbeltløver. I sydl. Korsarm en 1888 opsat Mindetavle af sort Marmor over Amtmd. Fr. L. v. Woyda og Hustru Frederikka Sophie, f. Adeler (se ndfr.; deres Kister har staaet her). Den sidste har ifl. en Sandstenstavle over Vaabenhusdøren ladet Kirken isandsætte 1792, og fra denne Tid stammer bl. a. Prædikestolshimmelen og en Trægitterdør. Paa Kirkegården et Gravsted for Familien Rosenkrantz til Sofiendal, med Indgang fra dennes Have til Gravhvælvingen. (Se J. Kornerup, Veng Klosterkirke, i Danske Mindesmærker I; Löffler, Udsigt over Danm. Kirkebygn. p. 89; Helms, D. Tufstenskirker p. 112 flg.; Francis Beckett i Aarb. f. nord. Oldk. 1918 p. 25-40; Ældre nord. Arkitektur I (1921), med Opmaalinger af V. Koch og Tekst af M. Clemmensen).

Sofiendal hed til 1768 Venggaard og nævnes 1236, da Niels Mogensens Sønner mageskiftede en Tredjedel deri til Øm Kloster; 1471 nævnes Niels Andersen af Veng og 1484 Stig Nielsen af Veng. Venggaard laa senere (26 Td. H.) under Skanderborg Slot og derefter under Skb. Rytterdistrikt, længe beboet af Overførsterne i Nørrejyllands nordl. Del (Chrf. E. Hynitz til 1702, J. H. Ritter, † 1736, og Fr. v. Pultz, † 1766). Ved Aukt. over Ryttergodset 1767 købtes V. (17 Td. H.) med Tiender og Gods (31 og 316 Td. H.) for 34,809 Rd. af Amtmd., Gehejmerd. Fr. L. v. Woyda († 1778), der s. A. fik Bevill. paa at oprette den til en Sædegd. (i Skødet af 1768 siges, at den nu kaldes Sofiendal). Hans Enke Frederikka Anne Sophie, f. Adeler, beholdt Gden til sin Død 1805, hvorefter hendes Arvinger fraskille Bøndergodset og solgte S. til Byfoged A. N.

Bagger i Skanderborg († 1827) og Møller Jørgen M. Gjesing i Randers. De solgte den 1811 til P. Skandorff af Aarhus, efter hvis Død 1813 den gik over til Svigersønnen Chr. Møller Bus, † 1820, hvorefter S. ved Tvangsaukt. blev overtaget for 10,000 Rd. af Woydas Arvinger, som 1821 overdrog den til Medarvingen Jørgen Baron Rosenkrantz til Vedø, † 1831, hvorefter den ved Aukt. 1833 for 11,150 Rd. gik over til

Veng Kirkes Kor.

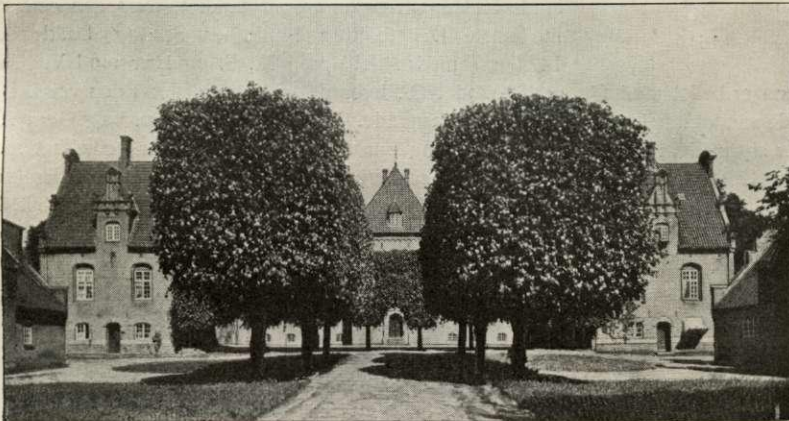
Sønnerne, senere Oberst F. W. R. og senere Gehejmerd., Stiftamtmd. G. E. R., † 1884, hvilken sidste udkøbte Broderen 1873; 1886 overdroges den for 170,000 Kr. til Sønnen Kmhr., Hofjægerm. G. J. H. C. Baron Rosenkrantz, og efter hans Død 1912 kom den til hans Søn H. J. G. F. Baron R., den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, der ligger omtr. 65 m V. for Kirken, og i hvis Fundamenter der er fundet Bjælker, som har været angrebne af Ild, og en Mængde Trækul, er opf. 1876-79, udvidet 1884 (Arkt.: H. B. Storck) og bestaar af 3 Fløje i eet Stokv. med Kælder og Kviste samt Gavle og et

Taarn. I Haven nogle ret anselige Træer, bl. a. en Lind, der er 3,5 m, og en Douglasie, der er 2 m i St. Omf. (Litt.: Palle Rosenkrantz, S., i Dske Hgde ved 1920 III).

Ved Kirken har ligget *Veng Kloster*, et Benediktinerkloster, grundlagt af „Vald. I's For-gængere“. Paa Kong Vald.'s Tid var Klosteret dog allerede i Forfald, Konventet bestod kun af 3 Munke, og Abbeden førte et uordentligt Levned. Aarhusbispen Svend, som havde lovet Cistercienserne at oprette et Kloster for dem i sit Stift, anmodede derfor Kongen om, at V. Kloster maatte overlades til de med Forholdene i Sminge misfornøjede Cisterciensere (se p. 300); Kongen indvilligede heri 1166, og Abbeden Briennus fik Pave Alex. III's Stadfæstelse paa Flytningen. Kun to Aar blev dog Munkene i V., idelig plagede af en adl. Dame Margrethe, der vilde have Veng Kl. omdannet til et Nonnekloster; 1168 flyttede de til Kalvø (se p. 145). Om Bygningen vides intet.

I N.-Vissing er 1920 rejst en Genforeningssten.

I N.-Vissing Bys sydl. Del har staaet en Sognekirke, vistnok nedlagt i 1. Halvdel

Sofiendal.

af 16. Aarh.; en Gaard har her før været kaldt „Kirkegaarden“ og en Bæk „Kirkebækken“; i Gaardens Have er der endnu i Slutn. af 19. Aarh. fundet Menneskeskeletter, Rester af Ligkister m. m. *Norre-Vissing Sogn*, nævnt 1340 og 1506, hørte til Gern Hrd. (endnu 1573 nævnes „Vissing i Gern Hrd.“).

Ved Veng har der været en hellig Kilde, *Skt. Anne Kilde*, ved Søballe ligeledes en hellig Kilde.

De jordfaste Oldtidsmindesmærker fordeler sig ret jævnt over hele Sognet. Der er paa-vist i alt 35 Høje, af hvilke de fleste dog nu er forstyrrede eller sløjfede. En mindre Gruppe kendes SØ. for N.-Vissing By. Af Stenalders Stengrave ses 2, den ene Ø. for N.-Vissing; af den anden, en tokamret Langdysse SØ. for Veng, er det ene Kammer freldyst.

Veng S., der tidl. var Anneks til Dover, er fra $\frac{1}{2}$ 1914 oprettet til særligt Sognekald.